

TO`LDIRUVCHI VA UNING IFODALANISHI

Ibrohimova Odina

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi talabasi

Tel: +998941561410

E-mail: ibrohimovaodina07@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150754>**Annotatsiya:**

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida gapning ikkinchi darajali bo'lagi hisoblangan to'ldiruvchi va uning ifodalanish usullari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida vositasiz va vositali to'ldiruvchilarning o'ziga xos grammatik xususiyatlari, ularning kelishik shakllari hamda ko'makchilar yordamida shakllanishi tahlil qilingan. Maqolada to'ldiruvchining turli so'z turkumlari va so'z birikmalari bilan ifodalanishi misollar yordamida yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: to'ldiruvchi, vositasiz to'ldiruvchi, vositali to'ldiruvchi, kelishiklar, ko'makchilar, sintaktik aloqa, ifodalanish usullari.

Аннотация:

В данной статье исследуется дополнение как второстепенный член предложения в узбекском языкознании и способы его выражения. В ходе исследования анализируются специфические грамматические особенности прямых и косвенных дополнений, их формирование с помощью падежных форм и послелогов. В статье на примерах освещается выражение дополнения различными частями речи и словосочетаниями.

Ключевые слова: дополнение, прямое дополнение, косвенное дополнение, падежи, послелог, синтаксическая связь, способы выражения.

Abstract:

This article examines the object as a secondary part of the sentence in Uzbek linguistics and the methods of its expression. During the research, the specific grammatical features of direct and indirect objects, their formation through case forms, and postpositions are analyzed. The article highlights the expression of the object by various parts of speech and phrases using illustrative examples.

Keywords: object, direct object, indirect object, cases, postpositions, syntactic relation, modes of expression.

KIRISH

O'zbek tili sintaksisida gap bo'laklarini, xususan, to'ldiruvchini o'rganish tilning grammatik qurilishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. To'ldiruvchi hokim bo'lakdan anglashilgan harakatning predmetga munosabatini belgilaydi. Bugungi kunda badiiy va ilmiy uslubda to'ldiruvchilarning ifodalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Ayniqsa, tushum, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishiklarining o'zaro sinonimiyasi hamda ko'makchili qurilmalarning to'ldiruvchi vazifasida kelishi chuqur tahlilni talab qiladi.

Hokim bo'lakdan anglashilgan harakat yoki belgi yo'nalgan predmetni bildirgan ikkinchi darajali bo'lak to'ldiruvchi deyiladi [1, 56-b.]. To'ldiruvchi o'zbek tilida ikki turga bo'linadi: Vositasiz to'ldiruvchi: Harakat bevosita yo'nalgan predmetni bildiradi va tushum kelishigi (-ni) bilan shakllanadi.

Vositali to'ldiruvchi: Harakat bilvosita yo'nalgan predmetni bildiradi va jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishiklari hamda ko'makchilar orqali ifodalanadi.

To'ldiruvchi vazifasida kelgan boshqa so'z turkumlari, xususan sifat va sonlar, o'ziga xos tarzda substantivlashadi (otlashadi) va otlarga xos kelishik qo'shimchalarini qabul qiladi [2, 82-b.]. Shuningdek, bilan, haqida, uchun kabi ko'makchilar vositali to'ldiruvchi hosil qilishda yetakchi vositadir [3, 214-b.].

To'ldiruvchining so'z turkumlari bilan ifodalanishi (Substantivatsiya)

Odatda to'ldiruvchi otlar bilan ifodalanadi, biroq boshqa so'z turkumlari otlashganda (predmetlik ma'nosini anglatganda) to'ldiruvchi vazifasida keladi:

Sifat bilan: Sifatlar predmetning belgisini bildirmay, o'sha predmetning o'rnida kelganda to'ldiruvchi bo'ladi.

Misol: "Yaxshini har yerda hurmat qilishadi." (Yaxshi odamni)

Son bilan: Miqdor bildiruvchi so'zlar kelishik qo'shimchalarini olib, to'ldiruvchi bo'lib keladi.

Misol: "Ikkini ikkiga qo'shsa, to'rt bo'ladi."

Sifatdosh bilan: Fe'ning sifatdosh shakllari tushum yoki boshqa kelishiklarda kelib, harakat ob'ektini bildiradi.

Misol: "Aytilganni tingla, buyurilganni bajar."

2. Murakkab to'ldiruvchilar (So'z birikmalari bilan ifodalanishi)

To'ldiruvchi har doim ham bir so'zdan iborat bo'lmaydi. U sintaktik butunliklar orqali ifodalanishi mumkin:

Otli birikmalar bilan: Qaratqichli birikmalar yoki sifatlovchi birikmalar butunligicha to'ldiruvchi bo'ladi.

Misol: "Men tog'larning havosini sog'indim." (Tog'larning havosini — murakkab vositasiz to'ldiruvchi).

Harakat nomi birikmalari bilan: Harakat nomi o'ziga so'z bog'lab, birikma hosil qilgan holatda.

Misol: "U tezroq yetib kelishni rejalashtirdi."

3. To'ldiruvchining kelishiklar doirasida ifodalanish xususiyatlari

To'ldiruvchining ifodalanishida kelishiklar nafaqat shakliy, balki ma'noviy yuk ham tashiydi:

Belgisiz qo'llanish: Vositasiz to'ldiruvchi ba'zan -ni qo'shimchasini olmay (belgisiz) kelishi mumkin. Bu ko'proq umumiy predmetlarni ifodalashda uchraydi.

Misol: "U kitob o'qiyapti." (Har qanday kitob nazarda tutilmoqda).

Kelishiklarning sinonimiyasi: Bir xil mazmundagi to'ldiruvchi turli kelishiklar orqali ifodalanishi mumkin.

Misol: "Dushmanga tik boq" (Jo'nalish) va "Dushmandan qo'rqma" (Chiqish). Bunda fe'ning talabiga ko'ra kelishik o'zgaradi.

4. Frazologik birikmalar (Iboralar) bilan ifodalanishi

Maqolada iboralarning to'ldiruvchi bo'lib kelishini ko'rsatish uning badiiy nutqdagi o'rnini ochib beradi. Iboralar bir butun holda bitta to'ldiruvchi hisoblanadi. Misol: "U dushmanlaridan o'chini oldi." (O'chini oldi — tahlil qilinganda harakat yo'nalishini bildiradi).

Misol: "Qizning ko'nglini ko'tardi."

5. Ko'makchili qurilmalarning semantikasi

Faqat kelishiklar emas, balki ko'makchilar ham to'ldiruvchining ma'no qirralarini ochadi:

Vositachi ma’nosi: bilan (Qalam bilan yozdi).

Maqsad ma’nosi: uchun (Vatan uchun kurashdi).

Mavzu ma’nosi: haqida, to’g’risida (Kelajak haqida o’yladi).

XULOSA

O’zbek tili sintaksisida to’ldiruvchi gapning mazmuniy butunligini ta’minlashda muhim o’rin tutadi, chunki u hokim bo’lakdan anglashilgan harakat yoki belgi yo’nalgan ob’ektni aniqlashtirib keladi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, to’ldiruvchining vositasiz va vositali turlari kelishik qo’shimchalari hamda ko’makchilar yordamida o’ziga xos tizimni hosil qiladi. Uning ifodalanishida nafaqat otlar, balki olmosh, sifat va son kabi turli so’z turkumlarining otlashgan shakllari, shuningdek, frazeologik birliklarning faol ishtirok etishi o’zbek tilining boy grammatik imkoniyatlarini namoyon etadi. Xulosa o’rnida aytish mumkinki, to’ldiruvchining ifodalanish usullarini chuqur o’rganish nutqning aniqligi va mantiqiy izchilligini ta’minlash bilan birga, til birliklarining o’zaro sintaktik munosabatlarini to’g’ri baholashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. G’ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o’zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O’qituvchi, 1987.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O’zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: O’qituvchi, 1995.
3. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o’zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
4. Abdurahmonov G., Mamajonov S. O’zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 1996.
5. O’zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. – Toshkent: Fan, 1976.